

Е. В. ЯКОВЕНКО

НОВЕ ПРО РОЗКОПКИ В. В. ХВОЙКИ БІЛЯ с. ПАСТИРСЬКОГО

За 3 км на захід від с. Пастирського, Златопільського району, Кіровоградської області, в урочищі Жарище або Мілке Галушило знаходиться стародавнє городище. Воно обнесено високим земляним валом і має в плані округлу форму. Територія городища поділяється на дві частини руслом невеличкої річки Сухий Ташлик.

В 1898 р. це городище відвідав В. В. Хвойка. Він першим описав його і зробив обміри. В цьому ж році В. В. Хвойка почав розкопки городища і великого курганного могильника, який знаходився з західної сторони за земляним валом¹.

В 1901 р. він вдруге відвідав городище і розкопав значну частину його лівобережної території. Тут було знайдено 26 житлових споруд і відомий глиняний жертвник у вигляді стовпа². Результати розкопок коротко були викладені В. В. Хвойкою на XII археологічному з'їзді³. За два роки ним було розкопано близько 2000 м² території городища і 14 курганів. Під час розкопок був зібраний різноманітний археологічний матеріал і зроблені цікаві спостереження.

В. В. Хвойка перший серед археологів встановив, що на Пастирському городищі є шар скіфського часу і шар середини I тисячоліття н. е.

На жаль, коротенькі публікації дореволюційних часів не можуть задовольнити сучасного дослідника. До того ж, план Пастирського городища, виданий Ханенками⁴, дуже невизначний і не дає уяви про всі об'єкти, досліджені В. В. Хвойкою.

Тому особливе значення мають досі не опубліковані матеріали про роботи В. В. Хвойки на городищі, які зберігаються в наукових архівах Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР (ЛВІА) та Інституту археології АН УРСР.

В Науковому архіві ЛВІА є альбом В. В. Хвойки⁵, в якому знаходиться «План городища «Жарище» біля с. Пастирського, Чигиринського повіту, Київської губернії» (рис. 1) і два малюнки за підписом: «Вигляд скіфського містечка з курганами, розміщеними біля нього, коло с. Пастирського, Чигиринського повіту, Київської губернії» (рис. 2, 3).

План складений Хвойкою в 1901 р. (в правому нижньому кутку є підпис і рік) в масштабі 1 : 10. Всі археологічні об'єкти позначені літерами або цифрами, пояснення яких дається в коротенькій легенді. На план нанесені і пронумеровані 22 кургани. Літерами «а», «b», «с»,

¹ ДП, II, К., 1899, стор. 8—11.

² В. В. Хвойка, Городища Среднего Приднепровья, их значение, древность и народность, Труды XII АС, т. I, М., 1905, стор. 93.

³ Там же, стор. 93—104.

⁴ ДП, II, стор. 8.

⁵ Науковий архів ЛВІА, Р. I, № 202.

ПЛАНЪ

городища „Тарнице“ при с. Тасторское, Ширинского у Невской губ.

А. Д. Погодина и соображеннаго плана городища, в 4 в. отъ начала нашей эры

и в 9 в. отъ начала нашей эры. В 18 в. отъ начала нашей эры, в 18 в. отъ начала нашей эры

В 18 в. отъ начала нашей эры, в 18 в. отъ начала нашей эры, в 18 в. отъ начала нашей эры

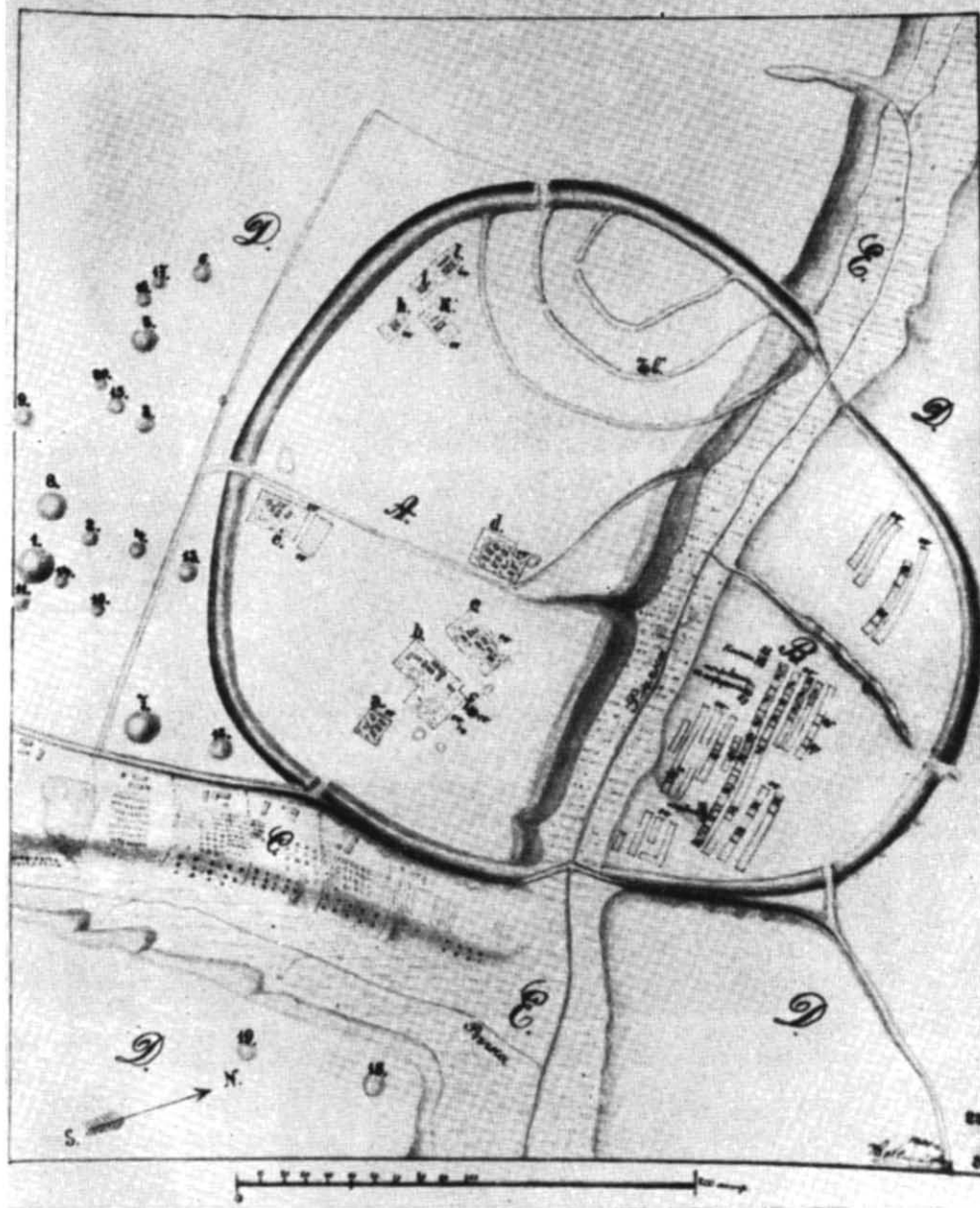

Рис. 1. План городища.

«d», «e» позначені місця, де, за повідомленням Хвойки, були знайдені площадки обпаленої глини, які він вважав за місця поховань з трупоспаленням⁶. В пунктах «п», «і», «к», «е» були знайдені великі скупчення печини з відбитками плетених дерев'яних конструкцій, що являли собою залишки наземних споруд середини I тисячоліття н. е.— тут були знайдені серпи і наральники⁷.

Рис. 2. Загальний вигляд городища (малюнок В. В. Хвойки).

На плані лівобережної частини городища цифрами позначені 26 жител. Відомо, що десь тут був знайдений жертвник. В. В. Хвойка дає такий його опис: «На дні (ями.— Е. Я.) перекинутий глиняний стовп з обпаленої глини, верхня частина заглиблена у вигляді миски, навколо якої 7 концентричних кіл... Навколо — черепки розбитої миски та інших посудин скіфського часу... Зустрічались обвуглені жолуді, горіхи, зерна»⁸. Тут же був знайдений горщик з обгорілими кістками людини.

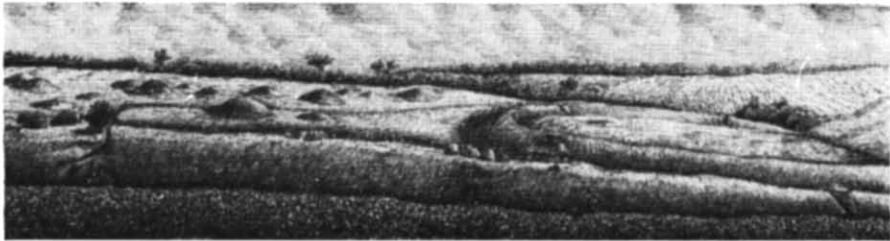

Рис. 3. Загальний вигляд городища (малюнок В. В. Хвойки)

Біля пункту 23 намальоване невеличке коло і написано: «Поховання зі спаленням». На нашу думку, жертвник був знайдений саме тут. На жаль, не збереглися ні його фото, ні малюнок. Він експонувався в Київському історичному музеї і був втрачений під час Великої Вітчизняної війни⁹. Тому цікаво навести з альбому В. В. Хвойки малюнок глиняного жертвника з Матронінського городища (рис. 4), тим біль-

⁶ В. В. Хвойка, вказ. праця, стор. 92.

⁷ Там же, стор. 92—93.

⁸ Там же.

⁹ За повідомленням наукового співробітника музею І. Бондаря.

ше, що він, як і жертвник з городища біля с. Кононча, за визначенням В. В. Хвойки, був подібний пастирському¹⁰.

В архіві ЛВІА зберігається справа ІАК про розкопки В. В. Хвойки в Київській губернії. Там наведено такий опис Матронінського жертвника: «Споруда у вигляді глиняного стовпа висотою 70 см і 90 см в діаметрі. Верхня його частина являла собою круглу площадку з заглибленням в центрі, навколо якого... було розміщено 5 концентрич-

Рис. 4. Жертвник з Матронінського городища (малюнок В. В. Хвойки).

них кіл... На деякій відстані від останнього кола знаходилось ще 3 таких же... Сама основа стовпа складалась з сиріої глини, а площадка з обпаленої глини»¹¹.

Це повідомлення, як і наведений вище малюнок, дозволяють уявити вигляд пастирського і конончинського жертвників.

При упорядкуванні справ В. В. Хвойки в Науковому архіві ІА АН УРСР були знайдені дві його чорнетки¹². Одна з них має назву «Розкопки городка при с. Пастирском»¹³ і являє собою досить докладний звіт про роботи 1898 р. на правобережній частині городища. Тут дається опис виявлених споруд, різноманітного інвентаря — кераміки, прикрас з бронзи, срібла і золота, сільськогосподарських знарядь і предметів озброєння. На останніх сторінках звіту автор зупиняється на захисних спорудах городища.

Друга чорнетка — рукописний текст статті В. В. Хвойки¹⁴, опублікованій в «Древностях Поднепровья». Але він відрізняється від друкованого деякими, іноді дуже важливими подробицями. Так, автор повідомляє, що в насипах курганів, на схід від дерев'яних настилів над поховальними ямами були знайдені значні скупчення вугілля, битих горщиків і кісток тварин. А в самому великому кургані (в чорнетці № 4, в публікації № 3) було кілька дерев'яних настилів: «На глибині 2,8 м від поверхні насипу... суцільний шар зотлілого дерева, що покривав всю зайняту розкопкою поверхню, причому в трьох місцях знайдені невеличкі прошарки вугілля. Глибше на 70 см показався новий шар таких само залишків зотлілого дерева, під яким в західній і східній сторонах кургану лежав шар «жовтої глини товщиною близько 1 м». Ці спостереження В. В. Хвойки свідчать, мабуть, про залишки тризни,

¹⁰ АЛЮР, т. III, К., 1901, стор. 181.

¹¹ Науковий архів ЛВІА, спр. 53/1899, стор. 118. Малюнок верхньої частини цього жертвника, також зроблений В. В. Хвойкою, зберігається в Науковому архіві ІА АН УРСР. Він був опублікований Є. Ф. Покровською (Є. Ф. Покровська), Жертвник раннескифського времени у с. Жаботин, КСИА, вып. 12, К., 1962, стор. 79, рис. 6).

¹² Чорнетки написані рукою В. В. Хвойки, а кілька сторінок дописано А. А. Скриленко.

¹³ Науковий архів ІА АН УРСР, ф. 2, № 60.

¹⁴ Там же, № 61.

яка справлялася відразу ж після поховання, перед насипанням кургану, а після похорону багатого воїна — кілька разів.

При публікації матеріалів з розкопок Пастирського могильника було пропущено один курган (№ 3 за чорнеткою В. В. Хвойки).

Він має висоту 3 м і окружність 77 м. В його насипі були знайдені такі ж залишки тризни, як і в попередніх курганах. Дерев'яний склеп дуже доброї збереженості було виявлено на глибині 2,25 м. Ще в давнину поховання було повністю пограбоване, лише на підлозі виділялось зелене коло окису міді — слід від великої бронзової посудини. Там же були знайдені залишки кількох ліпних посудин.

Після опису кургану № 4 (за публікацією № 3) В. В. Хвойка нагадує ще про чотири кургани такого ж типу, розкопані ним біля Пастирського городища (умовно назвемо їх № 5—8). На цьому чорнетка Хвойки обривається, далі йде приписка рукою А. А. Скриленко. Вона повідомляє про розкопки кургану з трупоспаленням (№ 9). Поховання пограбоване, на поверхні були знайдені викинуті грудки обпаленої глини (як пояснює автор — «відбиті від внутрішньої споруди»), обгорілі уламки посудин і кістки людини.

В наступному кургані (№ 10) була знайдена поховальна яма «з нішою» — підбоям. Висота останнього — 1,5 м, ширина — 2 м, довжина — 1 м. З трьох боків під стінами підбою був зроблений неглибокий рівчачок, а посередині лежали розкидані кістки людини і уламки зотлілого дерева. В цьому ж похованні було знайдено кілька великих каменів, кілька річкових черепашок, дві сережки з бронзового дроту, три пастові намистини жовтого кольору з синіми вічками, золоту намистину і уламки бронзової шпильки.

Далі автор називає ще один курган цього ж типу (№ 11), теж пограбований.

Останнім описаний курган, який ввійшов у публікацію без номера (№ 12). В насипі його на глибині 1,15 м від вершини також був знайдений дерев'яний настил зі слідами тризни, а другий такий же настил знаходився на глибині 2,45 м.

Таким чином, замість чотирьох курганів Пастирського могильника, розкопаного В. В. Хвойкою, ми знаємо тепер 12, причому з'ясувалися деякі подробиці відносно поховальної тризни.

Наведені дані значно доповнюють наші уявлення про Пастирське городище і могильник, який належав йому.

Э. В. ЯКОВЕНКО

НОВОЕ О РАСКОПКАХ В. В. ХВОЙКИ У с. ПАСТЫРСКОГО

Резюме

У с. Пастырского, Златопольского района, Кировоградской области, имеется древнее городище, впервые описанное В. В. Хвойкой. В 1898 и 1901 гг. на городище им была раскопана площадь около 2000 м², а с западной стороны за оборонительным валом — 14 курганов.

Существующие дореволюционные публикации о раскопках В. В. Хвойки не могут удовлетворить современного исследователя. В этой связи представляет интерес неопубликованный план Пастырского городища из альбома В. В. Хвойки, хранящегося в архиве ЛОИА АН СССР. Дополнением к плану являются неизвестные до сих пор черновики отчетов В. В. Хвойки, найденные в архиве Института археологии АН УССР. В них сообщаются подробности о раскопках В. В. Хвойки на Пастырском городище и дается описание 12 курганов, раскопанных в 1898 г.